

BÜRKÜT

Türk Dünyası Dergisi

BÜRKÜT

Journal of Turkish World

www.burkutdergisi.com

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 31.03.2023

Makale Kabul Tarihi: 17.05.2023

Arslan, A. (2023). İç Moğolistan'da Nestûrî Türklere ait mezar taşları ve epigrafik unsurlar. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 2(1), 1-16. <http://dx.doi.org/10.56210/burkut17>

İÇ MOĞOLİSTAN'DA NESTÛRÎ TÜRLERE AİT MEZAR TAŞLARI VE EPİGRAFİK UNSURLAR

Bilim Uzmanı Ayşe ARSLAN

Bursa Uludağ Üniversitesi ayse.arslan@outlook.com ORCID

Öz

Köklü bir tarihî geçmişe sahip olan Orta Asya, pek çok farklı milletin, kültürün ve çeşitli dinî inancın bir arada yaşama imkânı bulduğu bir bölge olmuştur. Bölgenin siyasi, ekonomik, kültürel ve dinî kaderinde belirleyici rol oynayan Türkler, bu coğrafyada yayılma fırsatı bulan dinlerden biri olan Hristiyanlık inancını benimsemiştir. Kabul ettikleri bu yeni dini, birtakım kültürel özellikler ile harmanlayan Türk toplulukları, bu inanışlarını hayat biçimlerine de yansıtılmıştır. Buna bağlı olarak günümüze miras bıraktıkları mezar taşları, Doğu Süryani Kilisesi'nin ve Süryanice bölgedeki etkinliğine dair önemli bilgiler vermektedir. Mezar taşlarında kullanılan dil özellikleri ile taşların üzerine yazılmış olan çeşitli semboller, işaretler ve epigrafik unsurlar araştırmacılar için bir rehber olma niteliği taşımaktadır. Çalışmanın mevcut ana kaynaklarını, İç Moğolistan bölgesinde yer alan Doğu Kilisesi'ne mensup Türklere ait Süryani dilinde ve Süryani harfleri kullanılarak Türk dilinde yazılmış mezar taşları oluşturmaktadır. Bu çalışmada, İç Moğolistan'da keşfedilen yazıtların üzerinde bulunan haç ile bu haç sembolünü çevreleyen birtakım epigrafik unsurlar incelenmiş ve yazıtlar üzerindeki şekiller değerlendirilmiş, disiplinler arası bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk, Hristiyanlık, Süryanice, Türkçe, mezar taşı.

TOMBSTONES AND EPIGRAPHIC ELEMENTS BELONG TO NESTORIAN TURKS IN INNER MONGOLIA

Abstract

In Central Asia, which has a rich historical heritage, many diverse nations, cultures, and religious beliefs have found a opportunity to lo live together. The Turks, who had a significant influence on the region's politics, economy, culture, and religion, accepted the Christian faith, which had the opportunity to develop in this region. Turkish communities reflected these beliefs in their lifestyles by fusing this new religion with certain elements of their cultural heritage. Consequently, the tombstones they have preserved until now provide valuable information on the successful functioning of the East Syriac Church and the Syriac language in the area. The linguistic characteristics found in the tombstones as well as the different symbols, markings, and epigraphic components inscribed on the tombstones serve as a guide for researchers. The inscriptions written in Syriac and Turkish utilizing Syriac

Bürküt Türk Dünyası Dergisi, 2(1), 2023, 1-16, TÜRKİYE

letters by the Turks of the Eastern Church in the Inner Mongolia region are serve as primary source of this study. In this study, the cross found on the inscriptions discovered in Inner Mongolia and some epigraphic elements surrounding this cross symbol were examined and an interdisciplinary study was conducted by evaluating the shapes on the inscriptions.

Keywords: Turks, Christianity, Syriac, Turkish, tombstone.

Ø. Giriş

Tarih boyunca birçok farklı millet çeşitli dini inanışları kabul etmiştir. Söz konusu bu dinlerden biri olan Hristiyanlık inancı, Orta Asya coğrafyasından başlayarak Moğolistan'ın iç bölgelerine kadar kendisine taraftar toplamayı başarmış ve aynı zamanda çok geniş kitleler tarafından kabul edilmeye başlamıştır (Barthold, 2019, s. 57). Türk toplulukları arasında Doğu Süryani Kilisesinin etkinliği Semireçye, Almalık, İç Moğolistan ve Quanzhou yazıtlarının keşfiyle kanıtlanmıştır. Çalışmamız içerisinde İç Moğolistan ile sınırlandırılan bu coğrafyanın içerisinde çeşitli Türk boy ve toplulukları yaşamaktadır ve sözünü ettiğimiz mezar taşlarının bu Türk topluluklarından Öngütlere ya da Uygurlara ait olduğu düşüncesi hâkimdir. (Tang, 2014, s. 240; Zieme, 2015, s. 12-26; Arslan, 2023a, s. 25).

Çu Vadisi, Bişkek, Tokmak ve Burana bölgesinde bulunan Nestûrî Türk yazıtları ilk olarak Daniel Chwolson tarafından çevrilmiş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır (Жумагулов, 2011, s. 7). Bunu sırasıyla Almalık, İç Moğolistan, Quanzhou ve İlibalık keşifleri takip etmiş ve ilgili bilim insanları tarafından çevirileri yapılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan; 2023b, s. 32-44).

Çalışmamızda İç Moğolistan'da keşfedilen yazıtlar ve üzerinde bulunan sembollerin açıklamaları üzerinde durulmuştur. Buna bağlı olarak, İç Moğolistan yazıtlarının çevirileri ve ayrıntılı bilgilerine ulaşmamızda T. H. F. Halbertsma'nın katkıları büyüktür. Öyle ki, bölgedeki yazıtları toplu hâlde tetkik ettiği *Early Christian Remains of Inner Mongolia* adlı eserinde okuyuculara geniş bilgiler sunmaktadır. Bölgenin siyasi, kültürel, filolojik ve dinsel dönüşümünü detaylı bir şekilde kaleme alan Halbertsma, kullandığı görsellerle de yazıtların son durumunu belgelemiştir. Çalışmamız boyunca kullanacağımız *Early Christian Remains of Inner Mongolia* adlı eser, yazıtların görsellerine ulaşmamız noktasında başvuru kaynağını oluşturmaktadır.

İç Moğolistan bölgesinde çalışan araştırmacılar tarafından keşfedilen bu mezar taşları, filolojik olarak da önem arz etmektedir. Süryani harfleri ile yazılan bu mezar taşları, Türkçedir. Dünya tarihi içinde büyük bir öneme sahip olan bu miras; kültürlerin, dinlerin ve dilin coğrafyalar aşarak kendisinin dışında farklı milletlerle etkileşime girdiğinin aşikâr bir örneğidir.

Hristiyanlık: Doğu Süryani Kilisesi

Günümüz dünyasında en çok inanan sayısına sahip olan Hristiyanlık dini, Ortodoks, Katolik ve Protestanların yanı sıra pek çok ayrı kiliseye bölünmüş bulunmaktadır. Sözü edilen bu inanışa göre Tanrı, insanlığı günahattan alıkoymak, doğru yola sevk edebilmek için kurtarıcı olarak Hz. İsa'yı göndermiştir. Yeni Ahit'te yer alan bu düşünce ile Hz. İsa hem tanrının oğlu hem de kurtarıcı durumundadır (Demirci, 1998, s. 328).

Hristiyanlık inancı ortaya çıktığı dönemden itibaren pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Siyasi teşekküllerin otoritelerine bağlı olarak tutunma gayreti gösteren bu inanç, Doğu Roma İmparatorluğu (330-1453) içerisinde çeşitli sebepler nedeniyle ilerleyememiş, yayılamamış ve doğuya yönelmek zorunda kalmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde ilk aşamada yasaklanan Hristiyanlık dini, İmparator Büyük Theodosios (ölüm MS 395) tahttayken, 381 yılında resmi devlet dini hâline gelmiştir (Dickens, 2011, s. 146; Baumer, 2016, s. 68). Fakat

kendi içerisinde düşünce ayrılıklarına düşen bu din, daha sonraki yıllarda farklı mezheplere ve kiliselere bölünmüştür. Bu ayrılıkçı fikirler, Doğu Roma sınırları içerisinde bulunan siyasi ortamda tutunamamıştır.

Bahsedildiği gibi, Hristiyanlık içerisinde büyük ayrımlar yaşanmış ve farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Çalışmamız içerisinde çok defa dile getirdiğimiz ve asıl konumuz olan Doğu Kilisesi¹ veya farklı bir tabir ile Doğu Süryani Kilisesi bunlardan birisidir. Hristiyanlık içerisindeki mezhep farklılıklarının ana meselesini şüphesiz Hz. Meryem'in nasıl adlandırılacağı konusu oluşturmaktadır. Monofizit inanca göre, Meryem Tanrı doğurandır fakat buna karşılık diyofizit bir anlayışa sahip olan Nestorius, Hz. İsa'da hem insani hem de Tanrısal bir yön olduğuna inanmaktadır. Zira Nestorius ve taraftarlarına göre Meryem Tanrı değil, bir insan doğurmuştur (Albayrak, 2007, s. 16; Ostrogorsky, 2017, s. 54; Fortacı, 2018, s. 79). Zamanla İran coğrafyasında kendisine yer bulan Doğu Süryani Kilisesi böylece 5. yüzyıldan itibaren yayılım göstermiş ve Orta Asya'da taraftar toplamıştır (Frye, 1983, s. 318; Var, 2021, s. 156). Nestorius'un bu fikirleri etrafındaki öğrencileri tarafından da benimsemiş ve Sâsânî Devleti üzerinden Orta Asya'ya, oradan da İç Moğolistan'a ve hatta Çin'e kadar yayılmıştır.

Doğu Roma'nın doğusunda yer alan Sâsânî Devleti, Hristiyanlar için bir yuva görevi görmüştür. Bunun en büyük nedenlerinden birisi de Sâsânî-Bizans arasındaki siyasi süreç olmuştur (Alicı, 2015, s. 33-75). Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kabul görmeyen ve çok güçlü bir misyonerlik ağına sahip olan bu dini grup, bölgedeki halkları inandıkları Hristiyanlık dinine davet ederek bir araya getirmeyi başarmıştır. Tarihsel süreçlerin ve belgelerin gösterdiği gibi, Türk halkları arasında birçok din kabul görmüştür. Bunlara ek olarak Doğu Kilisesi'nin diyofizit Hristiyanlık inancı da Türkler arasında benimsenmiştir (Saeki, 1916, s. 39; Var, 2021, s. 160).

İç Moğolistan'da Bulunan Mezar Taşlarına Kısa Bir Bakış

Orta Asya'dan sonra gerek ticari gerekse farklı yollarla İç Moğolistan'a kadar yayılan Hristiyanlık, ardında köklü bir miras bırakmıştır. Yapılan araştırmalar ve tesadüfi olaylar sonucunda Nestûrî Türklere ait pek çok mezar taşı ortaya çıkarılmıştır. Öncelikle bu mezar taşlarının bulunuşundan bahsetmek yararlı olacaktır.

Misyonerler, İç Moğolistan bölgesinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarından itibaren aktif olarak bir keşif arayışı içerisindeydi. Bu arayışın en büyük sebeplerinden birisi bölgede Nestûrî varlığından haberdar olmalarıydı. Buna bağlı olarak bölgede 19. yüzyılda misyoner örgütler kurulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ilerleyen süreçlerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda yeni keşifler birbirini takip etmiştir (Halbertsma, 2015, s. 76-83). 19. yüzyıldaki keşifleri 1923-1930 yıllarında Haslund-Christiansen, 1929'da Arkeolog Huang Wenbi takip etmiştir. Yine 1932 yılında Owen Lattimore'nin bölgedeki keşifleri büyük bir öneme sahiptir (Dickens, Halbertsma, 2018, s. 279-281; Arslan, 2023b, s. 35).

İç Moğolistan coğrafyasında eski Öngüt topraklarının kuzeyinde ve özellikle Olon-Süme'de çeşitli Hristiyan mezarlıkları keşfedilmiştir (Takahashi, 2019, s. 638). Bu keşif bölgenin

---

¹ Hristiyanlığın diyofizit anlayışını savunan grup bazı kaynaklarda "Nestûrî" olarak da anılmaktadır. Günümüzde bu kullanımın hatalı ve tartışmalı olduğu bilinmektedir. Çalışma içerisinde kullanılan kaynaklar itibarıyla bu adlandırmanın kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu kullanımın hoş karşılanmadığı ve yanlış bir kullanım olduğu fikri bilincinde olduğumuzu belirtmek yerinde olacaktır.

dinsel ve kültürel durumu hakkında değerli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. İç Moğolistan coğrafyasında önemli Nestûrî merkezleri bulunmaktadır. Bunlar, Dorbod Banner Ulanqab, Darhan Muminggan, Chifeng ve Ordos şehirleridir. Eski Olon-Süme kentindeki Muqur Suburghan Mezarlığı ve Biqigetuhaolai Mezarlığı önemli alanlardan biridir (Zhou, 2020, s. 8). Aşağıda verilen harita İç Moğolistan'da bahsi geçen Nestûrî yerleşimlerini göstermektedir.

Görsel 1: İç Moğolistan'daki Nestûrî Yerleşimler (Halbertsma, 2015, s. 128).

Olon-Süme ve çevresi, Yuan Hanedanlığı (1271-1294) Dönemi'nde Öngütlerin yaşadığı bir bölge hâindedir. Buradaki Moğol-Yuan hükümetinin merkezi içindeki kalıntıları bulan ve günümüze kazandıran ilk kişi Huang Wenbi (1893-1966) olmuştur (Zhou, 2020, s. 40). Bu gelişmeye ek olarak, 1932'de Owen Lattimore (1900-1989) de kentteki diğer kalıntıların araştırılması için harekete geçmiştir. Lattimore, Olon-Süme bölgesini ve bu çevredeki Nestûrî yerleşimler hakkında bilgi vermesi bakımından diğer bilim insanlarından ayrılmaktadır. Japon

bilim insanı olan Egami Namio, Olon-Süme'deki Nestürî kalıntılarını inceleyen araştırmacılardan bir diğeridir.

İç Moğolistan'da bulunan mezarlıklar genel olarak eski şehirlerin kuzey doğu ucunda yer almaktadır (Halbertsma, 2005, s. 122). Ortaya çıkarılan mezar taşlarının 2 tanesinin tarihli, 29 tanesinin tarihsiz, 59 tanesinin ise yazısız olduğu bilinmektedir (Arslan, 2023a, s. 403; Arslan, 2023b, s. 38). İç Moğolistan'da bulunan mezarlıklar ve kazılar sonucunda elde edilen bulgular, bilim dünyasında ilgi uyandırmış ve uzmanlar tarafından araştırılmaya değer görülmüştür. Yapılan araştırmalar ve gerçekleştirilen kazılar neticesinde yeni keşifler beraberinde gelmiştir. Mamafih bu bulgular Hristiyanlığın İç Moğolistan'da ne derece kabul gördüğü konusunda uzmanlara bilgiler sağlamıştır.

Sarı Irmak'ın Ordos çevresinde ve Pailingmiao bölgesinde Türk dilinde Nestürî mezar taşları bulunmaktadır. Buradaki mezar taşlarında kullanılan Türk dili, yazıtların aitliği hususunda açık olarak taşların Türklüğünü temsil etmektedir (Mert, 2008, s. 3; Özyetkin, 2022, s. 499-503).

İç Moğolistan'da bulunan mezar taşlarının günümüzdeki durumunun pek de iç açıcı olmadığı bilinmektedir. Burada bulunan yazıtların, farklı amaçlarla inşaatlarda kullanılması veya set duvar olarak faydalanılması söz konusudur. Sözü geçen bu mirasın yok olması demek olan bu durum, mezar taşlarıyla alakalı bir önlem alınması gerektiğini göstermektedir. Bunların yanı sıra mezarlıkların keşfiyle birlikte, bölgede yaşayan yerel halkın arasında ortaya atılan efsaneler, hikâyeler ve söylentiler mezarlıkların kazılmasına, talan edilmesine neden olmaktadır (Halbertsma, Wei, 2015, s. 117). Bu da yine bu mirasın zarar görmesi anlamına gelmektedir.

Mezar Taşları ve Epigrafik Unsurlar (XIII. ve XVI. yüzyıllar)

Uygarlıklar yaşam kadar ölümün de yaratılışın doğal bir gerçeği olduğunun bilincinde olmuşlardır ve bu duruma bağlı olarak yakınlarını kaybettiklerinde bazı ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Bunlara ölen kişinin arkasından ağıt yakmak, yakma, gömme (bk. Tezcan, 2010, s. 81-98) ya da ölüm sonrası çeşitli etkinlikler örnek olarak verilebilir.

Ölü gömmede dikkat edilecek en önemli unsur inanılan dini inanişe uygunluğudur. Toplumlar ölülerini gömdükten sonra yeri belirtir bir şekilde ölülerinin başuçlarına mezar taşı dikmişlerdir. Bahsi geçem bu taşlar aracılığıyla bilim insanları, ölen kişi hakkında önemli bilgilere ulaşabilmektedir. Bilhassa mezar taşları araştırmacılar tarafından bu açıdan ele alındığında önemli bir veri kaynağı olarak görülmektedir. Öyle ki, bu taşlara bakılarak ölen kişinin kişisel bilgilerinin yanı sıra yazıt üzerinde yer alan yazı sistemi, sembolleri, işaretleri aracılığıyla önemli bilgiler edinilebilmektedir. Cengiz Alyılmaz Türklerdeki mezar geleneğini “*ebedî hayata intikal eden, sonsuzluğa kavuşan kişiye ev yapma, oba yurt veya çadır kurma düşüncesi*” olarak tanımlamaktadır (2011, s. 94).

İç Moğolistan'da ortaya çıkarılan mezar taşlarının bulunmuş oldukları bölge bir mezar yerini işaret etmeyebilir çünkü mezar taşlarının yerleri değiştirilmiş ve bazıları toprak altında kalmıştır. Bu sebeple uzman araştırmacılar konuya bu ihtimalleri değerlendirerek yaklaşmaktadır.

Doğu Süryani Kilisesi'nin mirası olan İç Moğolistan'daki mezar taşları bölgenin dinsel, filolojik ve kültürel gelişimi hakkında yorum yapmamıza izin vermektedir. Öncelikle taşların

üzerinde bulunan haç işaretleri, mezar taşlarının Hristiyanlık inancına ait olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Haç sembolünün tarihsel süreci incelendiğinde, ilk olarak Romalılar ve Yunanlılarda bir ceza aracı mahiyetinde kullanıldığı bilinmektedir. Belirli bir süre bu uygulama devam ederken, zamanla Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayı, yavaş yavaş Hristiyanlık dininin ana sembelleri hâline gelmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Taş, Özcan, 2015, s. 247-275). Doğu Kilisesi'nin "Nestûrî Haç" olarak adlandırılan haç sembelleri farklılık göstermektedir. İki ayrı tipe ayrılan bu stillerden biri "Malta haçı"dır. Malta haçında eşit uzunlukta dört kol bulunmaktadır. Diğer sık kullanılan haç ise üç kola ayrılan ve genel olarak Hindistan'da kullanılan haç stilidir. Yapılan yeni buluşlarla İç Moğolistan bölgesinde üçüncü tip bir haçtan söz edilmektedir. Söz edilen bu haç, Yunan tipli düz kollara sahip çapraz formudur (Zhou, 2020, s. 57). Bunlara ek olarak Halbertsma, Nestûrîlerin, haçı incilerle ve şekillerle süslediklerini belirtmiştir. Dördüncü bir tip olarak gördüğü, Nestûrîlere has olarak belirttiği bu haç stilinde dört kol vardır ve üç inci bu kolların etrafını süslemektedir (2015, s. 225-226).

Nestûrîlerin dini tasvirlerinde insan betimlemesi kullanmayı tercih etmediği ve haçları çeşitli sembollerle çevrelediği görülmektedir. İç Moğolistan'da haçların üzerinde canlı bir varlık olarak kuş çifti motifleri² karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşlarının üzerinde çiçeklerin ve birbirinin içine geçmiş sarmaşıkların betimlenmesi de dikkat çekicidir (Halbertsma, s. 2015, s. 226).

Mezar taşlarında haç sembollerinin bir çiçekten yükseldiği defalarca tekrarlanan bir durumdur. Bilhassa burada bir çiçek içerisinde büyüyen ve etrafa yayılan haç karşımıza çıkmaktadır. Taşlarda tasvir edilen lotus çiçeğinin Budizm'in etkisi olarak yorumlamak mümkündür. Yine bu epigrafiik unsur araştırmacılara Nestûrî Kilisesi'nin Budizm karşısında yükseldiğini ve bir üstünlük elde ettiğini gösterir bir mahiyette de yorum yaptırabilmektedir. Bilindiği gibi lotus çiçeği Budizm için çok önemli bir simgedir (Halbertsma, 2015, s. 229). Bu durum kültürlerin alışverişlerini ve etkileşimini gözler önüne sermektedir. Yazıtlarda nilüferler, çiçekler, sarmaşıklar, bulutlar, dalga desenleri ve soyut simgeler tasvir edilmiştir. Kuyruklarda ise genellikle daireler, dalgalar, kalpler yer almaktadır (Halbertsma, Wei, 2015, s. 124).

Nestûrî mezar taşlarının benzersiz bir özelliği olan kübik başucu stili, İç Moğolistan'da sıkça görülen bir formdur. Orta Asya'nın farklı bölgelerinde Hristiyanlığın bıraktığı izler bulunmaktadır. Doğu Süryani Kilisesi mensubu olan ve Çin'in kuzey bölgelerinde yer alan bu Türk grubu, yaşamış oldukları coğrafyalarda belgeler veya kalıntılar bırakmışlardır. Araştırmacıların bulmuş olduğu bu mezar taşı örnekleri bu konu hakkında fikir yürütmemize izin vermektedir.

Halbertsma, İç Moğolistan'da bulunan Nestûrî Türklerin mezar taşlarının şekil ve sembollerinin kendilerine has olduğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki Semireçye, Almalık, Tokmak-Burana bölgelerinde bulunan mezar taşlarına göre farklılık gözle görülebilir. İç Moğolistan'daki Nestûrî topluluk daha çok İslami unsurlara benzeyen mezar taşları dikmişlerdir (Halbertsma, 2015, s. 234). Yaşamış oldukları coğrafya farkı ile kültürel alışverişler şekil ve simgeler açısından

² Türkler, kuş motifini gerek mimari gerekse epigrafiik olarak arkalarında bıraktıkları eserlerde yoğun olarak kullanmayı tercih etmişlerdir (Ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, 2000, s. 12-15; Alyılmaz, 2023, s. 185-195; Alyılmaz, 2023, 123-153). Öyle ki Nestûrî inancına mensup Türklerin de mezar taşlarında bu süslemelerinin karşımıza çıkması bu zengin geleneği destekler niteliktedir.

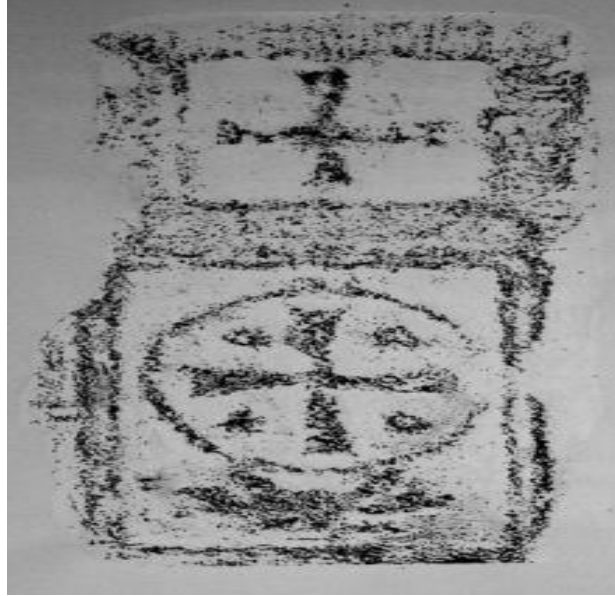
çeşitlilik oluşturmuştur. Yatay şekilde olan mezar taşları boyut olarak da diğer bölgelerde bulunan taşlara nazaran daha uzundur. Başka bir deyişle, İç Moğolistan'daki Nestûrî Türk topluluğu, Doğu Kilisesi'nin standart bir kilise ayini ve ikonografisi yerine kendine özgü mezar taşları ve süsleme şekilleri geliştirmiştir.

Çalışmada İç Moğolistan'da bulunan dokuz mezar taşı örneği ve bu taşların üzerindeki haç ve epigrafik unsurlar detaylandırılarak görselleriyle açıklamaya gayret edilmiştir.

Görsel 2: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 13).

Yukarıdaki görsel, İç Moğolistan coğrafyasında keşfedilen bir mezar taşı örneğidir. Bu mezar taşı daha önce zikrettiğimiz “kübik başucu” mezar taşına örnek verilebilir. Yatay ve uzun olarak şekillendirilmiştir. Yazıtların genel olarak boyutları 130 cm. ile 78 cm. arasında değişiklik göstermektedir (Halbertsma, Wei, 2015, s. 123). Mamafih hiçbir mezar taşının boyut olarak birbiriyle aynı olmadığı bilinmektedir. Mezar taşı aynı zamanda görüldüğü gibi dikdörtgen şekildedir ve bu durum İç Moğolistan'daki yazıtlar için genellenebilir bir durumdur.

Görsel 3: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 13).

Yukarıdaki görsel aynı mezar taşının başuçlarının farklı yönlerden çekimlerini içermektedir. Bu görselle birlikte başucundaki taşın farklı yönleri olduğu sonucunu çıkarabilir. Öte yandan bir mezar taşında iki farklı haç şeklinin varlığı karşımıza çıkmaktadır. Görselin üst kısmında bulunan haç, dört kola ayrılmış ve sade şekilleyken, altta bulunan haç görselinde dört kola ayrılan haç simgesinin etrafında dört farklı inci süslemesi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda dikkat çeken diğer bir husus, mezar taşının başucu parçası birden fazla taraflıyla da haç simgelerini sergileyebilmektedir.

Görsel 4: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 16).

Bir diğer mezar taşında dört yana ayrılmış ve etrafı süslenmiş bir haç simgesi karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşının görselinden de anlaşıldığı gibi yazıt hasar görmüştür.

Görsel 5: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 16).

Haç sembolünün daha yakından çekimi olan bu görselde, bir lotus çiçeği motifi vardır. Kırmızı çember ile gösterilen alandaki bu çiçek motifi üzerinden bir haç yükseldiği görülmektedir. Bu durum da yine İç Moğolistan'da görülen farklı mezar taşı şekillerine örnek olarak verilebilir. Hinduizm, Budizm gibi dinler için büyük bir anlam ifade eden "lotus çiçeği"

sembolünün Doğu Süryani Kilisesi mensuplarından olan Türk grubu içinde önemli olduğu görülmektedir veya en azından bir kültür alışverişi yapıldığı yorumunu yapmamıza izin vermektedir.

Görsel 6: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone: 17).

Görsel 6'yı incelediğimizde bu mezar taşının uzun ve yatay bir formda yapıldığı görülebilmektedir. Görselden de anlaşılacağı gibi bu mezar taşında bulunan haç sembolü, diğer iki mezar taşına göre farklılık göstermektedir. Yakından incelendiğinde haç sembolünden ziyade ortada bir çiçek sembolünün ve dört ayrı köşeden lotus çiçeklerinin tasvir edildiği açıktır. Bu epigrafik unsurlar, taş ustaları tarafından gerek bir zengin kültür belirtisi gerekse önemli simgelerin mezar taşına yansıtılması olarak yorumlanabilir. Zira sekiz yapraklı olan bu çiçek diğer yazıtlara göre farklı bir stildir. Mezar taşlarında veya yazıtlarda bulunan epigrafik öğeler, epigrafi uzmanları tarafından detaylı incelenerek, yorumlanmaktadır. Yazıt bilimciler için yazıtın üzerinde bulunan her bir öge birer ipucu niteliği taşımaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, 2016, s. 117-126).

Görsel 7: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halberstma, 2015, Gravestone No: 21).

Görsel 7'deki mezar taşı örneğinde, düz bir haç sembolü görülmekte ancak buradaki mezar taşlarının yalnızca tek bir cephesinde bir haç işareti bulunmamakla birlikte sağ, sol ve arka taraflarında çeşitli simgeler karşımıza çıkmaktadır. İkinci görselde sade bir haç tasvir edildiği de taşın diğer yönünde bu simge açıktır. Sembolü incelediğimizde bir çiçek görüntüsü yorumunu

yapmakla birlikte yuvarlak bir çemberin etrafında birbirini takip eden semboller görünmektedir. Bu mezar taşında görülen sembol diğer incelenen simgelere nazaran farklılık göstermektedir.

Görsel 8: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 35).

Başka bir mezar taşına ait olan bu fotoğrafta diğer süslemelerden şekil ve boyut olarak farklı olan bu mezar taşında büyük bir çiçek deseni görülmektedir. Burada işlenen çiçek simgesi bir çimeni andırır formdadır.

İç Moğolistan'daki mezar taşlarının haç sembollerinde farklılık gösteren şekillerinden örnekler bulunmaktadır lakin burada görseller üzerinden incelenmesi gereken, mezar taşının üzerinde yer alan diğer simgeler de mevcuttur. Genel olarak değerlendirdiğimizde, mezar taşının başucuna bir "haç" simgesi konulmaya özen gösterilmiştir, neredeyse tüm taşlarda "haç" bulunmaktadır. Bunun yanında mezar taşının diğer bölümlerinde farklı süslemeler eklenmiştir.

Görsel 9: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 70).

Bu mezar taşının başucunda sade bir haç görünmektedir. Yatay ve uzun halde tasvir edilen bu taşın diğer bölümlerinde sarmal bir şekilde birbirine geçmiş sarmaşıkları görmek mümkündür.

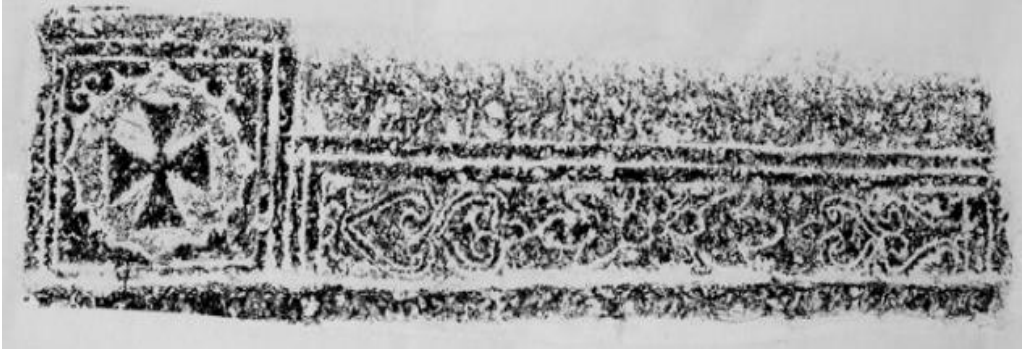
Görsel 10: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 67).

Görsel 10 örneğinde, mezar taşının başucundaki simgenin bir çiçek motifi olduğunu açıklar. Yine devam eden taşın diğer bölümü birbirinin içine geçmiş sarmallar ile süslenmiştir. Genel olarak taşların daha uzun kısımlarında bu asmalar karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 11: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 33).

Görsel 12: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 33).

Yukarıdaki örnekte mezar taşının orijinal hali ve daha iyi okunabilmesi için ayrıntılı biçimi verilmiştir. Bu yazıtın başucunda sade ve dört kollu haç tasvirinin kullanıldığı görülmektedir fakat şunu atlamamak gerekir ki haçın etrafı süslü simgeler ile çevrelenmiştir. Mezar taşının yatay bölümünde kalp şekline benzeyen simgeler açıkça belirgindir. Sarmaşık tasvirlerin aksine bu simgeler farklılık göstermektedir.

Yazıtları genel olarak değerlendirdiğimizde renk, yapı ve malzeme bakımından büyük ölçüde değişiklik gösterir, bilhassa malzemeler çoğunlukla granit bazen de mermerdir. Alçak kabartmalardaki bezemeler, yüksek kabartmalı bezemelere göre daha iyi korunmuştur ancak bazı taşlar çok ağır hasar görmüştür. Bazı taşlar sabit bir kaide üzerinde duruyormuş gibi görünürken, bazıları ise ayrı bir temel taşının içine ya da üzerine yerleştirilmiş durumdadır. Bu sebeple bazı mezar taşları birden fazla parçadan oluşmuştur (Halbertsma, Wei, 2015, s. 113). Görüntü olarak tabutu da andırılan bu taşların orijinal konumlarının, mezarların üzeri olduğu ve yatay bırakıldığı düşünülmektedir. Zira çağdaş bölgedeki mezar taşlarının hâlâ bu şekilde tasarlandığı bilinmektedir (Halbertsma, Wei, 2015, s. 113-114). Mezar taşlarının küp ucunun görünen dört tarafı bulunmaktadır ve bunlar sağ, sol, ön ve üst paneller olarak görülmektedir. Kuyruk ucunun

yanları sağ ve sol panel olarak ikiye ayrılmaktadır. Burada genellikle birbirine geçmiş şekilde simgelenen sarmalar yapılmıştır. Kuyruk ucunun üstü kısmını kemerli veya çatılı şeklinde görmek mümkündür (Halbertsma, Wei, 2015, s. 112). Taşların yapımında farklı malzemeler kullanılmıştır zira her mezar taşının malzemesi çeşitlilik gösterir. Yazıtların ortaya çıkarılmasında kullanılan malzeme çoğunlukla granit ve mermerden oluşmaktadır. Mermer taşlar, granit taşlara göre daha çok korunma eğilimindedir (Halbertsma, Wei, 2015, s. 113).

Yazıtlar üzerine işlenmiş olan süslemeler çeşitlilik bakımından oldukça zengindir. Taşların üzerindeki epigrafiik unsurlar; haçlar, nilüferler, çiçekler, sarmaşıklar, dalga desenleri ve diğer desenler bir kare içerisinde işlenmiştir (Halbertsma, Wei, 2015, s. 124; Delacour, 2005, s. 89).

Mezar Taşlarının Dili Meselesi Üzerine

İç Moğolistan coğrafyasının mezar taşlarının kesin olarak hangi Türk grubuna ait olduğu bilinmemekle birlikte tartışmalı bir konudur. Buna ek olarak yazıtlarda kullanılan dilin de Türkçe olduğu açıktır. Aynı zamanda İç Moğolistan'daki yazıtlar kısa ve basit cümlelerden oluşmaktadır (Klein, 2002, s. 222-223; Borbone, 2008, s. 3; Arslan, 2023b, s. 5). Semitik diller grubunda yer alan Süryanice, Doğu Kilisesi'nin ayin dili olarak kullanılmıştır. Süryanice Aramice'nin bir lehçesidir. Mezar taşlarında, Süryanice'nin Doğu lehçesi kullanılmıştır (Akalın, 2018, s. 1). Taş ustaları, yazıtlarda yazı stili olarak "Estrangelo" diye bilinen yazı fontunu kullanmışlardır ancak mezar taşlarında Süryani harfleri kullanmış olsa da yazıtların dili Türkçedir (Halbertsma, Wei, 2015, s. 123).

Görsel 13: İç Moğolistan'daki Mezar Taşı (Halbertsma, 2015, Gravestone No: 30).

Mezar taşlarında Süryani alfabesinin kullanıldığını belirtmiştik. Son görselden de anlaşılacağı üzere, yazıtın yatay bölümünde ölen kişiyle alakalı bilgiler veren bir metin karşımıza çıkmaktadır. Fotoğraftaki mezar taşı Doğu Süryanicesinin Estrangelo fontunu kanıtlar niteliktedir. Taş ustaları, mezar taşlarını Süryanice'nin bir özelliği olarak sağdan sola doğru yazmıştır. Ayrıca İç Moğolistan yazıtları son derece kısa, sade ve kalıplaşmış ifadelerden oluşmaktadır (Borbone, 2008, s. 3). Yazıtlarda kullanılan Süryani alfabesi ve Türkçe iki ayrı dilin sentezini göstermektedir. Bununla birlikte "litürjik" bir dilden bahsetmemiz mümkündür (Borbone, 2008, s. 7; 2005, s. 16).

İç Moğolistan mezar taşlarının Öngütlere ve Uygurlara ait olduğu hususunda araştırmacıların farklı fikirleri bulunmaktadır. Nesturi yazıtları üzerine çalışan ve önemli çalışmaları bulunan Pier Giorgio Borbone, İç Moğolistan coğrafyasındaki yazıtların dönemin Öngüt lehçesini yansıttığı fikrindedir. Bununla birlikte Nesturi yazıtların bölgesel olarak dil

farklılıkları ve buna bağlı olarak farklı Türk gruplarına aitliği hususunda araştırmacılar tarafından özgün fikirler öne sürülmektedir (Arslan, 2023a, s. 24-26).

Bilinen 90 yazıtın 31 tanesi yazılıdır ve Türkçe çevirileri göz önünde bulundurulduğunda dikkat çekici bazı durumlar mevcuttur. İç Moğolistan coğrafyasında keşfedilen tarihsiz mezar taşları içerisinde Uygur Hukuk Vesikaları'nda pek çok defa karşımıza çıkan "... -nın ol" ifadesinin tekrarlanması manidardır (Tekin, 1997, s. 71; Şen, 2022, s. 74; Arslan, 2023, s. 38). Bu durum Uygur tesirinin etkisinin reddedilemez olduğunun da açık kanıtı olarak yorumlanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihi bilgiler geçmişte yaşanmış olayları geleceğe aktarmada bir köprü görevi görmektedir. Uygurların arkalarında bırakmış oldukları arkeolojik kalıntılar, epigrafik veya etnografik unsurlar bu köprüyü kurmada kullanılan materyaller olarak tanımlanabilir. Geçmişte kendi zamanlarına özgü yaşayan milletler bazen bilinçli bazen ise bilinçsiz bırakmış oldukları izleri sayesinde gün yüzüne çıkartılırlar ve öğrenilirler.

Çalışma içerisinde, İç Moğolistan'da Doğu Kilisesi'nin öğretilerini kabul eden Türklerin arkalarında bırakmış olduğu mirası ele alınmıştır. İç Moğolistan coğrafyasında keşfedilerek araştırmacılar tarafından incelenen sözü geçen bu yazıtlar, taşımış oldukları epigrafik unsurlar ve dil öğeleri açısından ilgi uyandırmaktadır. Çalışma boyunca, görselleriyle birlikte Nesturi Türklerinin mezar taşlarındaki haç işaretlerinin çeşitliliğine değinilmiş ve fotoğraflarıyla birlikte bu kültürel çeşitlilik desteklenmiştir. Yazıtlarda haç işaretleri bazen daha sade şekilde işlenmişken bazen etrafi çiçek motifleriyle çevrelenmiştir. Bu şekillere ek olarak lotus çiçeğinin içinden göğe doğru yükselen haç işaretleri de kendine özgüdür. Kültürlerin, dinlerin ve bilgilerin aktarımının komşu milletler arasında çok yaygın olduğu bilinmektedir. Lotus çiçeği içerisinde yukarı yükselen haç işaretinin de Budizm, Hinduizm inançlarından etkilendiği açıktır.

Mezar taşlarının diğer bir ilgi çekici tarafı ise üzerinde yazılan metinlerdir. Süryani alfabesi kullanılarak Türkçe yazılmış olan bu taşlar, kuşkusuz kültürlerin etkileşimini gösterir niteliktedir. Kültürler mensup oldukları halklar aracılığıyla kendilerinden sonraki çağlara ulaşmaktadır. Keza dinsel inançlarla harmanlanan kültürel öğeler bunlara örnek verilebilir.

İç Moğolistan bölgesinde dikilen anılan mezar taşları bu değerli mirasın yalnızca bir kısmını içermektedir. Bu tarihi miras pek çok yönden ele alınarak incelenmelidir. Zira çalışmamız boyunca hedefimiz, mezar taşlarının üzerinde bulunan sembollerin çeşitliliği, epigrafik unsurları ve buna bağlı olarak kültürel etkileşimleri ortaya koymaktır. Doğu Kilisesi'nin yayılımına bağlı olarak İç Moğolistan'a kadar ulaşan Süryani dili, litürjik özelliğini koruyarak farklı milletler üzerinde nasıl nüfuz oluşturduğunu mezar taşları aracılığıyla ortaya koymaktadır. Nesturi Türklerin kendi dillerinin yanı sıra dini yaşamlarında ve uygulamalarında ayin diline sadık kalması da dikkat çeken diğer bir noktadır.

İç Moğolistan yazıtlarının aitliği hususunda farklı görüşler ortaya atılmış olsa da Öngüt Türklerine aitliği hususunda araştırmacıların görüş birliğine yakın oldukları söylenebilir ancak yazıtlarda kullanılan Uygurlara ait dil özelliklerinin de bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bu durum dilciler tarafından değerlendirilmeli ve tüm yönleriyle incelenmelidir.

Netice olarak Türk boy ve topluluklarının yoğun olarak yaşadığı Semireçye, Almalık, İç Moğolistan ve Quanzhou bölgelerinde yer alan Nestûrî yazıtları zengin bir bakıyenin ürünleridir.

Dolayısıyla bu malzemeler pek çok disiplin açısından önemli bilgiler içermekle birlikte her açıdan çalışılmaya muhtaç olarak beklemektedir. Bununla birlikte anılan bu yazıtların koruma altına alınması ve yazıtların gerekli müzelere, alanlara yerleştirilmesi Türk tarihi ve dili açısından oldukça elzem bir konudur.

Kaynaklar

- Akalın, K. (2018). *Klasik Süryaniceye giriş I*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Albayrak, K. (2007). Nestûrîlik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 15-17.
- Alıcı, M. (2015). Sāsānî imparatorluğu'nun erken döneminde Hristiyanların konumu ve ilk sinodlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56(1), 33-75.
- Alyılmaz, C. (2011). Eski Türk mezar geleneği ve Bursa'daki türbeler. C. Alyılmaz (Ed.), *Kaşgar'dan Endülü's'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları-Bursa Şehrengizi Bildiriler Kitabı* (93-108). Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Alyılmaz, C. (2016). Yazıt bilimci kimdir? (Who is an epigraphist?). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (42), 117-126.
- Alyılmaz, C. (2023). Bursa Ulu Cami'deki kartal betimlemeleri üzerine. (s. 123-153) .Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ Armağanı. Akçağ,
- Alyılmaz, C. (2023). Kori Çor Tigin yazıtı'nda geçen "Bezgek" sözcüğü ve Uygurların boy damgası üzerine. Leyla Karahan, Hüseyin Yıldız (Ed.), *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Erciulusun Armağanı* (123-153). Akçağ.
- Arslan, A. (2023a). Orta Asya'da Nestûrî Türklere ait mezar taşları ve kitabeler (XIII. ve XIV. Yüzyıllar). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa.
- Arslan, A. (2023b). Orta Asya'da Doğu Süryani Kilisesi'ne mensup Türklerin mirası: mezar taşları (XIII ve XIV. Yüzyıllar). *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(1), 32-44.
- Barthold, V. (2019). *Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler*. (Çev. R. H. Özdem). Türk Tarih Kurumu.
- Baumer, C. (2016). *The church of the East*. I. B. Tauris.
- Borbone, P. G. (2005). Some aspects of the Turco-Mongol Christianity in the light of literary and epigraphic Syriac sources. *Journal of the Assyrian Academic Studies*, 19 (2), 5-20.
- Borbone, P. G. (2008). Syro-turcica 1. the Ongguds and the Syriac language. G. A. Kiraz (Ed. by), Malphono w-Rabo d-Malphone. Studies in honor of Sebastian P. Brock (1-17). Piscataway Gorgias Press.
- Delacour, C. (2005). Un ensemble funéraire Ongut du début de l'époque Yuan provenant de Mongolie intérieure. *Arts Asiatiques*, (60), 85-102.
- Demirci, K. (1998). Hristiyanlık. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 328-340.
- Dickens, M., Halbertsma, T. H. F. (2018). Inner Mongolian Syro-Turcica I. *Monumenta Serica*, 66(2), 279-302.

- Dickens, M. (2011). Nestorius did not intend to argue that Christ had a dual nature, but that view became labeled Nestorianism. S. L. Danver (Ed. by), *Popular Controversies in World History Vol II* (145-174). Abc-Clio.
- Fortacı, T. (2018). Nestüriliğin ortaya çıkış süreci. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18(2), 63-99.
- Frye, R. N. (1983). *The history of ancient Iran*. Beck.
- Halbertsma, T. (2015). *Early Christian remains of Inner Mongolia*. Leiden, Brill.
- Halbertsma, T., Wei, J. (2015). Some field notes and images of stone material from graves of the church of the East in Inner Mongolia, China. *Monumenta Serica*, 53(1), 113-244.
- Klein, W. (2002). Syriac writings and Turkic language according to Central Asian tombstone inscriptions. *Hugoye*, 5(2), 213-223.
- Mert, O. (2008). Öngöt mezar külliyesi ve külliye de bulunan damgalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 281-305.
- Ostrogorsky, G. (2017). *Bizans devleti tarihi*. çev. F. Işıltan. Türk Tarih Kurumu.
- Saeki, P. Y. (1916). *The Nestorian monument in China*. Society for Promoting Christian Knowledge.
- Şen, N. (2022). Eski Uygur hukuk vesikalarının söz dizimi [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Takahashi, H. (2019). Syriac Christianity in China. D. King (Ed. by), *The Syriac World* (625-652). Routledge.
- Tang, Li. (2016). The 'Nestorian' Ongut king George in medieval Chinese, Latin and Syriac sources. *Syrische Studien: Beitrage zum 8. Deutschen Syrologie-Symposium in Salzburg 2014*, 227-243. Münster: LIT.
- Taş, T., Özcan, F. (2015). MS 4.-7. yüzyıllar arasında haç motiflerinin gelişimi. *Süleyman Demiral Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 247-275.
- Tekin, T. (1997). *Tarih boyunca Türkçenin yazımı*. (Haz. M. Ölmez). Simurg.
- Tezcan, M. (2010). 359 Amida kuşatmasındaki örneğe göre Hunlarda defin merasimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 81-98.
- Var, U. (2021). *Süryani tarih yazıcılığında Türkler*. Timaş.
- Zhou, Y. (2020). Studies on Nestorian iconology in China and part of Central Asia during the 13th and 14th Centuries [Phd diss]. Università Ca' Foscari Venezia, Italy.
- Zieme, P. (2015). *Altuigurische texte der kirche des ostens aus zentralasien: Old Uigur texts of the Church of the east from central asia*. Gorgias.
- Жумагулов, Ч. (2011). *Кыргызстандагы Несториан-Түрк жазуу эстеликтери*. Бишкек: Кыргызская Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы.

Extended Abstract

History acts as a bridge in transferring the events that happened in the past to the future. The materials that were utilized to construct this bridge might be categorized as archeological artifacts, epigraphic, or ethnographic components that civilizations left behind. By studying their remains, people can learn about prior communities that existed in their own time. History is a type of pioneer in the discovery and development of this knowledge, along with the other areas of science from which it has benefited. The science of history transmission is the most effective method for transferring knowledge from one generation to the next.

The purpose of this study is investigating the legacy of the Nestorian Turks, who adopted the Eastern Church's teachings in Inner Mongolia. These tombstones, which were discovered in the geography of Inner Mongolia and examined by researchers, arouse interest in terms of their symbols. The variety of cross symbols seen on the tombstones of Nestorian Turks was discussed throughout our study along with their visuals, and this cultural diversity was supported by their images. While the cross symbols are occasionally stitched in a more straightforward manner, they are also frequently surrounded by flowery designs. The forms of the cross rising from the center of the lotus flower towards the sky are also distinctive in addition to these shapes. It is well known that neighboring nations frequently exchange cultures, religions, and knowledge. We can easily interpret that the sign of the cross rising up from the lotus flower was inspired by the beliefs of Buddhism and Hinduism.

The research on the geography of Inner Mongolia included an examination of 90 inscriptions in all. There are 59 inscriptions without any text, 29 without dates, and only 2 dated inscriptions are present among them. A few of the tombstones with more elaborate epigraphic components were explored throughout the research among these inscriptions.

The linguistic component of tombstones is another intriguing feature. These stones, which were inscribed with the Syriac script in Turkish, certainly demonstrate the blending of civilizations. Eastern Syrians, who for a variety of reasons choose various regions as their homes, spread around the world. The strongest example of this is the employment of the Syriac script across China's borders as well as in Inner Mongolia, Central Asia, and other regions.

Throughout the study, the historical heritage that emerged by blending religious and philological interaction with culture was examined. These tombstones erected in the Inner Mongolia region contain only a part of this precious heritage. There are different ways to analyze this historical legacy. Our goal in this study is to demonstrate the variety of symbols found on tombstones, as well as the epigraphic components and associated cultural relationships. By preserving its liturgical aspect through tombstones, the Syriac language, which has spread to Inner Mongolia because of the Christianity, demonstrates how it impacts numerous nations. It is another remarkable point that the Nestorian Turks remained faithful to the language of the ritual in their religious lives and practices, as well as their own language. As a result, it can be observed that aspects of language and religion coexist in society.

These inscriptions belong to the Turks, who adopted the Nestorian belief in Inner Mongolia, are important in Turkish language and epigraphy. Today, there is a danger that these inscriptions will disappear. These inscriptions must be preserved since they are crucial to Turkish history and culture.

